

Várostitörténeti párhuzamok

Gyöngyös, Rimaszombat, Szécsény

KOVÁCS TIBOR

Idén nyáron a Kárpát-medencei történelemtanár tábornak ismét Gyöngyös adott otthont július 16. és 21. között. Az előadások a *Visegrádtól Visegrádig* című témakörre összpontosítottak. Az a szokásos – lassan már kollégaként számon tartott – 120–140 érdeklődő Pannonhalma és Mátrafüred után ide is eljött. Előadások, beszélgetések, ahogy azt immár tizennégy éve megszoktuk. Gyöngyös is jó választás volt. A helyszín a Károly Róbert Főiskola pazar diákszallója. Minden stílszerű.

Halzl József, a Rákóczi Szövetség elnöke nyitja meg a tábort, Magda Sándor rektor üdvözlöi a Kárpát-medence közeli és távoli szegletéből érkezett tanárokat. Az első napon Molnár Imre történész, diplomata Esterházy János életpályáját mutatja be magyarul majd lengyelül. Este borbemutató és borkóstoló a gyöngyösi Borpalota jóvoltából. Másnap Németh Zsolt külügyi államtitkár, majd Takaró Mihály irodalomtörténész következik.

A történelemtanár tábor résztvevői a várost is a történelemtanár szemével nézik, de aki Rimaszombatból – a valamikori Gömör-Kishont vármegye székhelyéből – érkezik, az kifejezetten a „párhuzamokat” keresi a két város között, hiszen ismert a városi jogok adományozásának egyidejű volta.

Csak néhány gondolatfragmentum: az Anjou-kor, a visegrádi egyezmény is gondolkodásra ad alkalmat, miután meghallgatjuk Rácz Györgynek a visegrádi királytalálkozó háttéréről, és C. Tóth Norbertnek Luxemburgi Zsigmond politikájáról szóló előadását.

Megismerjük a legendát: Gyöngyösön az mondás járja, hogy Gyöngyös „az a hely, ahol a Nap és a Hegy összeér” – a megfáradt Nap a Mátrába tér

megpihenni. Gyöngyös a „Mátra kapuja”. De milyen út vezet a kapuhoz?

Anonymust olvasván megtudjuk, hogy a honfoglalás idején a Mátra vidékét Ed és Edömér vezetésével a kabarok szállták meg. A vezérek leszármazottja volt Aba Sámuel, aki 1041–1044 között a királyi koronát is viselte. Az Aba nemzetség lett a birtokosa a Mátraaljának. Anonymus szerint a Mátra előteréből, a Zagyva menti Pásztórol indulnak észak felé Szovárd, Kadosa és Huba vezérek, majd a Hangony mentén haladva a Sajónál érik el Gömörvárt. Kérdés, hogy állt-e már ekkor Gömör vára? Gömör várától (a mai Sajógömörtől) nem messze vannak Abafala és Hubó kisközségek.

Talán a Hangony torkolatánál nyugat felé fordulnak a honfoglalók – Nógrád felé. A történelemtanár fejében – a konferenciáról hazafelé autózva Salgótarjánon keresztül – ezek a gondolatok (is) járnak.

A történetírás sokáig azt hirdette, hogy Gömör vármegye Szent István uralkodása alatt jött létre. Az újabb elemzések szerint Könyves Kálmán idejében alakulhatott ki Gömör, melynek központi területe a Sajó folyó lehetett Pelsőctől Putnokig. Az életet a borsodi megyésispán irányíthatta, az egri püspök pedig a templomokat építtethette. A Gömör kifejezés a törökös „kümür” szóból származhat. Az első ispán neve rejtőzhet a szó mögött? Ezt a műhelytitokszagú megközelítést, szemléletet Zsoldos Attila is megerősíti az Árpád-korról szóló előadásában. Gömör megye része lesz idővel a pelsőci uradalom és a Vág folyó mellett kialakult bolondóci várispánság szórványbirtokát képező Mátraalja is (sic). Gömör és a Mátra.

Az utazás most nem a szokványos füleki útszakasz, hanem Gyöngyösről Salgótarját érintve Cereden és Tajtin keresztül a Medvesalja, Balogfala, majd Rimaszombat. Salgótarjánban Báthory szobra mellett elhaladva jut eszembe Oborni Teréz nagyszerű előadása Báthory Istvánról. A lengyel-magyar közös történelem egy szelete. Ehhez kapcsolódóan Kónya Péter eperjesi rektorhelyettes elemzése is felsejlik.

Cered és Tajti között már nincs (politikai) határ. A Mátra északi előhegyeként ismert tájegység – igazi kanyargós hegyiút vezet Ceredből Tarjánba – neve a „meddő”, „medes” szóból származhat. Nem valószínű, hogy a medvéhez köze lehet. Azok errefelé nem járnak. A táj vulkanikus eredetű, vízszegény, száraz, terméketlen – meddő? Ide vezethető vissza a szó jelentése?

Itt ered a Gortva, aminek vidékén a lakosság (kabar, palóc?) határőrfeladatokat láthatott el. Ezen a tájon épül Salgó, Somoskő, Ajnácskő, Várgede és Kapla vára Serkében. Ajnácskő és Várgede között van a történelemtanár szülőfaluja: Balogfala. A faluban sok a Balog család.

A Gortva Felednél, a serkei Kapla vár alatt csatlakozik az északról érkező Rimába, ami majd a Sajóba viszi a vizét. A Rima folyó középső és felső folyása Gömör kialakítása után is a korábban kialakult Hont megye

része volt. A párhuzamosan kialakult Nógrád és Zólyom vármegye azonban elválasztotta ezt a területet Honttól. Ezért lett a Rima folyó völgye Kishont, Kis-Hont, amit majd Gömörrel egyesítve Gömör–Kishont megye néven ismer a 19. századtól a magyar történelem, aminek a központja majd csak 1883-tól Rimaszombat.

Gömör birtoktörténeti múltja talán a türingiai származású Balogokkal kezdődik. Talán egy Altman nevű lovag a Balogok őse, ha hihetünk Kézai Simonnak. Ebből a nemzetségből származik a Szécsi / Széchy / család, majd a Koháryak, a Coburgok, az Ákosok nemzetségeiből származó Bebek és Csetneki családok is megjelennek birtokosokként a térségben. Királyi adományként kap birtokot Gömörben a Ráthold nemzetség (a Gortva mentén és Putnok vidékén), a Kacsics és a Zách nemzetségek Nógrádban. Az esztergomi érsek a Rima torkolatánál, a kalocsai érsek a Rima középső és felső folyásánál. A vidéken aranyat is bányászhattak (Rimabánya neve erre utalhat), s ez a nemesfém az egyház számára is értéket jelentett.

Rimaszombat (akkoriban Zumbothel – Szombathely) már I. Géza idején szombati vásárnapokat tarthatott, 1268-ban pedig István kalocsai és bácsi érsek a városban kiállított oklevelében szabadságjogokkal szerencsételteti a Rima menti aranybányák dolgozóit–vendégeket, hospeseket. Rimaszombat nevét 1271-ben írják először oklevélen Rymoa Zumbota alakban.

Gyöngyös (Gungus) nevét oklevélben először 1261-ben írják le, utána néztünk. Gyöngyös Árpád-kori földesurai, a Csobánkák (Csák Máté híveként), pártütés miatt elvesztették birtokaikat. Gyöngyöst a rozgonyi csatában a király oldalán harcoló, Szécsényből származó, Kacsics nemzetségbeli Farkas Tamás kapta meg. Farkas Tamás apja az Árpád korban főispán, 1298-ban a királynő főpohárnoka, a Szécsényi család őse. Tamás erdélyi vajda, három vár várnagya, nyolc megye ispánja, királynői tárnokmester, majd 1349-53 között országbíró. Ő kért és kapott 1334. május 5-én a Visegrádon kelt kiváltságlevél értelmében Szécsény, Gyöngyös és Rimaszombat birtokközpontjai részére városi kiváltságokat – miket akkoriban Buda élvezett – a királytól, I. Anjou Károlytól (Károly Róbert, Caroberto).

Szécsényi Tamás (Károly Róbert sógora) emlékét állítólag még a 19. századi néphagyomány is őrzi. Rima menti uradalmán kívül bírja Ajnácsköt is és más közeli várakat. Károly Róbert engedélyt ad Rimaszombat számára, hogy falakat és tornyokat emeljen.

Az érdekesség még csak most jön: 1334. június 24-én, Keresztelő Szent János napján a király megerősíti a Jánki László kalocsai érsek és Szécsényi Tamás erdélyi vajda, szolnoki ispán, valamint fiai, Konya Miklós királynéi étekfogó, és Mihály pozsonyi prépost közti birtokcserét. Tehát a kalocsai érsek elcserélte Rima menti uradalmát, köztük Rimaszombatot

(Rymazumbata) és más környékbeli falvakat. fel. Vajon miért? A Rima menti aranyakért? Nyomozni kéne. Mindenesetre 1335 novemberében Szécsényi Tamás erdélyi vajda és szolnoki ispán kérésére Károly Róbert megerősíti a Rimaszombatnak adományozott kiváltságlevelét. Ezekre a „megerősítésekre” szükség volt akkoriban, mert a személyi változások más meglátásokat is hoznak. Adatunk van arról, hogy 1357-ig többször próbálta a későbbi kalocsai érsek, Kaboli László visszaszerezni Rimaszombatot és a Rima menti uradalmat – sikertelenül, pedig még a Szentszék segítségét is kérte.

A Szécsényiek Gyöngyösre kiterjedő birtoklása 1419-ben szűnt meg. Ezt követően a Rozgonyiak, Guthi Országok, Losoncziak jelentek meg birtokosként.

Rimaszombatban 1411-ből találunk birtokmegosztásra adatot. A város fele-fele részben Szécsényi Tamás unokáinak, a Konyának (Kónya?) nevezett Miklós fiainak, a királyi ajtónálló tisztségét ellátó Simonnak és – a nagyapjához hasonlóan erdélyi vajda tisztségét betöltő – Franknak adatik. Szécsényi Tamás 1353-ban halt meg. Kora kivételes személyisége lehetett.

Ha az emlékezetem nem csal, Gyöngyösön utcát neveztek el róla. Rimaszombat hálátlan vele szemben. Sem utca, sem más nem emlékezik róla. Egy szlovák mesegyűjtő megtalálta alakját Velky Secen („Nagy Szécsény”) formában, szabad fordításban a *Tizenkét holdacska* című mesében, mely alak az időnek is ura lehet. Csak akkor az ura is az időnek ez a három városnak privilégiumokat kiharcoló főúr, ha emlékezünk rá.

Vizont Rimaszombat hálátlan Károly Róberttel szemben is. Nincs kultusza, sem szobra a városban. Gyöngyösön – láttam – kettő is van. Az egyiket a Károly Róbert Főiskola előtt közelről is megnézhettem.

Az emlékezést – az „összehasonlítósdit” – még lehetne folytatni.

A zsinagógával, ami Rimaszombatban már nincs meg (egy emléktábla jelzi, hogy volt), Gyöngyösön pedig impozáns épület, a Három Rózsával, ami viszont újraéledt más alakban Rimaszombatban.

Görgey mindkét városban szállásolt 1849-ben.

Az Anjou-kor lehelete viszont hiányzik a hajdani Gömör–Kishonti megyeszékhelyből, a városalapítók tisztelete is, pedig azt tartják, hogy itt is „ragyogott a gótika”. Évszázados adósság. Talán valamikor ...

(„...valamikor...” – mondta a *Volt egyszer egy Vadnyugat* Harmonikása a film végén, ugrik az egysejtekre a szó a leírás után.)

Az utazó megérkezik Rimaszombatba, a Fő térre, a Három Rózsa elé, ahol egy finom kávé lehet inni. Nemrég még Gyöngyös Fő terén, a valamikori Három Rózsa kávéház előtt parkolt.

És Bogár László, Tókéczki László, Gyurgyík László, Raffay Ernő előadását, és még jó néhány remek előadást nem is említettünk...